

## בני משפחת פרנקל אבינו פרופ' יונה פרנקל ז"ל

אבא נולד בעיר מינכן שבגרמניה בשנת תרפ"ח, 1928. בילדותו זכה להכיר את יהדות גרמניה ("אשכנז") במיטבה, לפני שעלה עליה הכורת. משפחתו הייתה חלק מן הקהילה האורתודוקסית במינכן, והתפללה בבית הכנסת "אהל יעקב". הרב חנוך ארנטרוי, סבו של אבא, היה רב הקהילה במשך ארבעים שנה (עד 1927). בילדותו הספיק אבא לטעום מאוצרות האמנות והספרות של התרבות האירופית, תרבות שאותה לא זנח כל חייו.

עם עלות הנאצים לשלטון חווה אבא את ההתלבטויות והפחד של היהדות האורתודוקסית בגרמניה. לימים סיפר על אווירת הפחד של היהודים שישבו לאכול ב"סוכת הקהל", שנבנתה בסמוך לבית הכנסת, בחג הסוכות של שנת תרצ"ז. משפחת פרנקל יצאה את גרמניה בקיץ 1937, והגיעה לחיפה באונייה ששמה "ירושלים". זמן לא רב אחר כך נשרף בית הכנסת "אוהל יעקב" בליל הברדלח.

במשך שנתיים למד אבא בישיבת "כפר הרואה" בהדרכתו של הרב נריה זצ"ל, שם רכש את אהבתו ללימוד התלמוד. לדבריו, אלה היו השנים הטובות ביותר שלו מבחינת התפתחותו בלימוד התלמוד, אף על פי שתנאי הלימוד בישיבה לא היו קלים. לדוגמה, סיפר לימים, בישיבה היה רק ש"ס שלם אחד (!), ולעתים היה צריך לחכות כדי לעיין במסכתות שהיו תפוסות על ידי לומדים אחרים. כבר בישיבה שאל אבא את עצמו שאלות של מתודולוגיה תלמודית. בתחילת שנות השבעים כתב אבא מאמר על המונח התלמודי "הא גופא קשיא". אבא שלח תדפיס לרב נריה, וסיפר לו שאת השאלה העיקרית – מתי התלמוד משתמש במונח זה ומתי לא – כבר שאל את עצמו עוד בזמן הלימודים בישיבה. בסמינר למדריכים של עליית הנוער בבית וגן בירושלים למד אבא אצל גדולי המורים של אותו דור, ביניהם הפרופסורים עקיבא ארנסט סימון, יצחק היינמן ונחמה ליבוביץ. בראש כולם עמד המורה חנוך צבי אנוך, ואליו הצטרף

מים מדלן, 25–26 (למדין מן ההגדות), תשע"ד-תשע"ה

אבא מאוחר יותר כשהיה למדריך בכפר הנוער כפר בתיה, שם למדו נערים ניצולי שואה ועולים חדשים.

בהדרכתו של אנוך התעצבה דמותו של אבא כמורה, ביחוד בהוראת התלמוד. במשך שנים לימד אבא תלמוד בבית הספר "דוגמא" בירושלים, בתיכון ובסמינר למורים "מזרחי", לימים "מכללת ליפשיץ". הוא חינך מאות מורים בסמינר ובמכוני ההוראה שלידי ישיבות ההסדר. עוד בשנת תשכ"ו פרסם את החוברת "אלו מציאות – הצעות לטבלאות ולתרשימים", שהיא אולי הניסיון הראשון ללמד גמרא עם טבלאות ותרשימים בצורה רצופה ושיטתית, באופן המפתח את דרכי החשיבה התלמודית. במקביל לעבודתו בהוראה למד אבא גם באוניברסיטה העברית ספרות, פיוט ותלמוד. עבודת הדוקטורט שלו שילבה בין אהבותיו: הוא חשף בה את שיטותיו של רש"י, המפרש את התלמוד כמורה המדריך את לומד הגמרא. עבודה זו התפרסמה בשנת תשל"ה בספר "דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי".

עיקר עבודתו המחקרית של אבא באוניברסיטה היה בתחום האגדה, שאליו פנה בהמלצת מורו פרופ' א"א אורבך. נקודת המוצא לשיטתו הייתה סיפורי האגדה הם יצירות ספרות מעוצבות, וכך יש ללמוד אותם. מאות תלמידיו של אבא, חילונים ודתיים, נשים וגברים, צעירים ומבוגרים, יהודים ולא יהודים, אהבו לשמוע את ניתוחיו הספרותיים ולראות כיצד הופכים סיפורי התלמוד העתיקים לפנינים ואבני חן הדנות בבעיותיו של כל אדם, כולל האדם המודרני. הוא עיצב את התפיסה המודרנית של סיפורי האגדה, ושיטתו העמידה תלמידים ותלמידי-תלמידים. על ספרו "דרכי האגדה והמדרש" זכה בפרס ביאליק לחכמת ישראל בשנת תשנ"ג. את הוראת האגדה יישם גם עבור תלמידי בתי הספר. כמה שיעורים לדוגמה שנתן בהוראת סיפורי האגדה, הוקלטו בזמנו בווידאו על ידי סמינר ליפשיץ.

אחרי פטירתו של חותנו, חוקר התפילה ד"ר דניאל גולדשמידט ז"ל, קיבל עליו אבא להמשיך את מפעלו: הוצאת מהדורה מדעית של מחזור התפילה למועדים לפי מנהגי אשכנז (השלמת המהדורה נעשתה בין השנים תשמ"א–תש"ס). שתי מטרות עמדו לנגד עיניו: האחת – אישית, להשלים את מפעלו של חותנו האהוב; והשנייה – להעמיד מצבת זיכרון ליהדות גרמניה שנכחדה, וששרידי תרבותה נבללים בתוך כור ההיתוך הישראלי. הודות לכך זכתה קהילת יהודי אשכנז למהדורה של מחזור התפילה ההיסטורי שלה, והיא היחידה מכל קהילות ישראל שזכתה לכך עד היום.

על מחקריו בתלמוד, באגדה ובפיוטי אשכנז, ועל תרומתו להוראת ספרות חז"ל ולחקר המתודיקה והמתודולוגיה שלה – זכה אבא לפרס ישראל בחקר התלמוד בשנת תש"ס.

בעשור האחרון לחייו עסק אבא במפעל ענק של הוצאה מדעית של הסידור האשכנזי על פי כשלוש מאות כתבי יד ומאות דפוסים. זהו מחקר חדשני, שכן סידור התפילה עדיין לא זכה לשום מהדורה מדעית, אף לא לפי אחד ממנהגי עדות ישראל. אבא לא הספיק לסיים את מחקרו, ואנו תקווה שתימצא האפשרות המתאימה לסיימו.

מחקריו השונים של אבא דרשו "עבודת נמלים". הוא היה מאותם חוקרים שנודעו בחריצותם, ויכלו לקבל על עצמם עבודות מחקר הדורשות שנים של "עבודה שחורה". מידי פעם היה מצטט את הפתגם ששמע מחותנו: "אנחנו הפילולוגים אוכלים הרבה אבק". לאחר פטירת אמנו ע"ה, גר אבא לבד בדירתו במשך שנים רבות, והמשיך לעבוד יום-יום, מבוקר עד ערב. גם בימי מחלתו עבד כל עוד היה יכול.

אבא היה איש אמת. הוא לא עשה הנחות, לא לאחרים ולא לעצמו. לא תמיד היה קל לשמוע את דברי הביקורת שלו, אבל תמיד ידענו שביסוד הביקורת עומדים ערכים של יושר אישי, של רמה מחקרית, של רמת הוראה, של תפילה מסודרת כהלכתה או של קריאת תורה שראוי שתהיה מדויקת ונאה.

כאיש משפחה עשה אבא את כל מחקריו בבית, לא בחדרו שבאוניברסיטה ולא בספרייה. אף פעם לא הפריע לו שחמשת הילדים הסתובבו, ניגנו ודיברו במחיצתו. הוא ליווה את אימא בעת לימודיה ובמחקריה. אתה בחר את מתנות יום ההולדת לילדים ולנכדים, והביא להם מחו"ל משחקים מיוחדים שעדיין לא היו בנמצא בארץ. הוא למד גמרא עם הבנים והבנות, וייסד שיעור גמרא לנשים לזכרה של אימא אחרי פטירתה. הוא גם הקפיד להגיע לכל אירוע משפחתי, קרוב ורחוק, אפילו בשנה האחרונה לחייו, כל עוד היה הדבר בכוחו.

אבא לא היה איש של "small talk". הוא לא אהב להשתתף באירועים חברתיים, אבל הוא ידע לשתף ולרתק לא מעט אנשים בסעודות השבת, בבתי הכנסת, באירועים משפחתיים או בכינוסים מדעיים. לעתים קרובות היו מגיעים הביתה אורחים: תלמידים, סטודנטים, ידידי המשפחה, יהודים ולא יהודים.

אבא לא נרתע מאימוץ טכנולוגיות חדשות. מכיוון שהיה דידקטיקן במקצועו הוא ידע ללמד בצורה שיטתית וכן ללמוד בעצמו כמעט כל דבר. כשהגיעו מדיחי הכלים הראשונים לארץ, פנה אבא אל הרב מן-ההר ז"ל, ויחד הלכו לחנות למכשירי חשמל וניתחו את דרכי פעולת המדיח כדי להבין אם אותו

מכשיר יכול לשמש הן לבשר הן לחלב. נהיגה למד אבא כשהיה בן למעלה מחמישים, לפני שהמשפחה נסעה לשנת שבתון בארצות הברית. אז גם שיפר את יכולתו להרצות באנגלית באמצעות קלטות וספרי לימוד. אף שמחקריו הראשונים נכתבו לפני עידן המחשב, הוא הסתגל בשמחה לעבודה בעזרת מחשבי PC ו־Apple הראשונים, והצליח להשתלט על מחשבי המקינטוש המודרניים ביותר. כשהופיעה לראשונה התכנה Excel, למד את המדריך למשתמש מתחילתו ועד סופו כדי לראות אם יוכל להיעזר בתכנה זו במחקריו. בשנותיו האחרונות השתמש ברציפות במאגרי מידע ובכתבי יד סרוקים, והסתדר ללא בעיה עם מעט ספרים על השולחן, אבל עם שלושה או ארבעה "חלונות" פתוחים ברזמנית על מסך המחשב.

כמי שחונך על המסורת הייקית, אבא היה איש שבדרך כלל הפנים את רגשותיו. הוא היה מודע לכך. למרות זאת הוא ידע לכתוב ולומר את הדברים העדינים ביותר באירועים משפחתיים ואחרים. בטקסט המעוצב הרשה לעצמו להביע את מה שלא נאמר בעל פה. השירים שכתב לשמחות והדברים שאמר בימי אבל והספד ריגשו את כל שומעיו. ניתוחיו העדינים בסיפורי האגדה משקפים גם הם את רגישותו הרבה למורכבות האנושית. אהבתו הגדולה לטקסטים שחקר התבטאה כששוחח על מחקריו ב"מחזור נירנברג", ואמר כבדרך אגב: "כמה נעים לחקור דברים יפים כל כך".

לפני כמה שנים, בדברים שנשא לזכר ידידו עזרא פליישר ז"ל, תיאר אותו אבא כ"איש של תרבות". למעשה שיקף אותו הספד גם את דרכם של אבא ואימא ע"ה: הבית שגדלנו בו היה בית של תרבות יהודית עשירה, בית של לימוד גמרא, של מדעי היהדות ומדעי הרוח בכלל, היסטוריה ולשון, פיוט ותפילה, מוסיקה קלאסית וחזנות, אמנות יהודית ותשמישי קדושה יפים. קיום המצוות גם הוא צריך היה להיעשות לדעת אבא בצורה יפה ומכובדת, לא כלאחר יד. בשנים האחרונות העדיף להתפלל בבתי כנסת של עדות המזרח בגלל השקט וכבוד התפילה שמצא בהם.

את מחקריו באגדה ראה אבא גם כתרומה לחיבור מיוחד של הציבור הישראלי לטקסטים העתיקים של האגדה וסיפוריה. שְׁנַיִם מספריו התפרסמו בסדרת ספרי היסוד ביהדות של הקיבוץ המאוחד. אבא ראה את עצמו הולך בדרכו של ביאליק. בהקדמה לספרו "סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה" כתב אבא כך:

בשנת תרנ"ג, שעה שעם ישראל צועד לקראת חייו המודרניים והוא נושא עמו את מורשתו גדולת הרוח ורבת הסבל, הוא שמע את קולו של ח"נ ביאליק בשוררו אל האגדה:

אך הִיוּ מִלְפָּנִים בְּכָבֶל גְּבוּרֵי  
הָרוּחַ שֶׁנֶּגְן הִיטִיבוּ,  
שֶׁיָדְעוּ נִיב כְּנֹר, הִמִּיתוּ וּבְכִיתוּ,  
הַבִּינוּ בְּשִׁיר נִיקְשִׁיבוּ;  
שֶׁיָדְעוּ לֵב עַמָּם, מֵה־שָׁחוּ הַגִּידוּ,  
הַגִּיגוּ בְּגִיל וּבְרַעְדָּה –  
נִמְלְטוּ הַקּוֹלוֹת שֶׁבָּקְעוּ מִמִּיתְרֵי  
כְּנֹר – נִתְּהִי הָאֲגָדָה !

[מתוך שירו של ביאליק "אל האגדה"]

ובזה קיבלה האגדה התלמודית משמעות חדשה: לא עוד יצירה המביכה את משכילי העם מאז ימי רב סעדיה גאון ומתפרשת בעזרת אלגוריסטיקה מלאכותית; לא עוד חומר תלמודי סבוך המנביע פרשנות סבוכה, מבית מדרשם של בעלי התוספות ותלמידיהם; לא עוד טקסט עתיק שחכמת ישראל מיסודו של צונץ מנתחת אותו ניתוח פילולוגי-מדעי, אלא מעתה האגדה היא שירתו של עם ישראל ומנגינתו, שגדולי חכמיו חצבוה מלבו של העם ובשבילו... בזכות ביאליק היה סיכוי שהאגדה תהיה לנכס לאומי לעם ישראל, כאשר הוא בונה את עצמאותו הלאומית המחודשת.

בשירו של ביאליק "אל האגדה" – שכמה שורות ממנו נחקקו על מצבתו של אבא – וב"ספר האגדה" השתקף חזונו של ביאליק שהאגדה תהווה חלק מתרבותו המתחדשת של עם ישראל בארצו. מחקרי האגדה של אבא, המכוונים לכלל הציבור על גווניו השונים, תורמים גם הם לכך שהאגדה חוזרת ותופסת את מקומה בתרבות היהודית לגוניה.